

POUŤOVÁ BOUDA A LIDÉ KOLEM NÍ (NA PŘÍKLADU HORY MATKY BOŽÍ U KRÁLÍK A FILIPOVA)

Marie MACKOVÁ

19. století bylo na svém počátku dobou, která poutím v habsburské monarchii na jedné straně příliš nepřála, na straně druhé však přinesla zcela nové impulzy. Reskript Marie Terezie z 11. dubna 1772 zakazoval daleké poutě mimo monarchii a následující série patentů a nařízení především josefínské administrativy tento trend rozšířila i na domácí poměry.¹⁾ Restrikce dalekého zbožného putování, která se týkala všech vrstev společnosti, byla zmírněna až od roku 1840. Důsledkem toho byl jev, který přiblížil poutní místa obyvatelům českých zemí. Když nebylo možné putovat za zázrakem místa, bylo třeba nalézt místo zázraku v dosahu. Byl to nesporně jeden z impulsů, který vedl ke vzkříšení starých poutních míst. Dalším byla vlna mariánské úcty a s ní spojených vidění a zázraků, která v 19. století prošla Evropou a projevila se i v Čechách. A k oživeným starým poutním místům přibyla nová, nejen kopírující vybrané existující kultury Evropy, ale i přidávající zcela originální a nové projevy mariánské úcty.²⁾ Ačkoliv důvody, proč se vydávat na pout', zůstaly v principu shodné, zvyklosti poutníků se změnily. A měnily se i během 19. století. Zůstala však potřeba zbožné putování a zbožný úmysl zmotnit do votivního dárku, ale také odnést si s sebou domů památku, prodloužit pomocí konkrétní věci spojení s poutním místem, s jeho zázrakem. Především ve druhé polovině 19. století to přestal být

1) Přehledně shrnuje Markéta HOLUBOVÁ, *Barokní rezidua v poutích 19. století*, in: Zdeněk Hojda – Roman Prahel (ed.), *Bůh a bohové. Církev, náboženství a spiritualita v českém 19. století*, Praha 2003, s. 55–71.

2) Chronologicky vzato minimálně: 1830 Rue du Bac, 1846 La Salette, 1858 Lourdes, 1866 Filipov, 1917 Fatima. Podrobněji o tom např. Kristina KAISEROVÁ, *Konfesní myšlení českých Němců v 19. a počátkem 20. století*, Úvaly u Prahy 2003, s. 114–119. Vítězslav ŠTAJNOCHR, *Panna Maria divotvůrkyně*, Uherské Hradiště 2000, s. 54.

nákladný předmět dostupný jenom majetnému poutníkovi, který si ho navíc měl kde vystavit a důstojně uchovat. I pro málo majetné poutníky byly ve stále větším množství k dispozici jednoduché levné hmotné připomínky zbožného putování. Navíc ve hře začal být stále častěji „dárek z pouti“. Věcička balancující na rozhraní zbožné připomínky a novodobého suvenýru. Toho se chopilo především obyvatelstvo poutních míst a rozvinulo výrobu takových předmětů tak, aby zájem poutníků byl uspokojen. Že to v některých poutních místech minimálně přispělo k uchování sociální stability, je nesporné, někde to byl dokonce základní moment alespoň dočasné prosperity místa.³⁾ Navíc římskokatolická církev v habsburské monarchii té doby proti podobným tendencím vůbec nic nenamítala. Nejenom modlitební knížka či svatý obrázek,⁴⁾ ale i růženec, křížek, medailonek a mnohé jiné odpovídaly představám tehdejších duchovních správců poutních míst o běžně akceptovatelné hranici projevů zbožných úmyslů poutníků. Na rozdíl od výrobců i prodejců těchto věcí, jejich přímý zisk většinou tak velký nebyl, i když výjimky se jistě mohly vyskytnout.

Ať už zbožná připomínka putování a úmyslů, nebo dárek z cesty pro ty, kdo zůstali doma, vždycky bylo takovou věc potřeba někde koupit. Na poutních místech ve městech to bylo v 19. století relativně jednoduché, ale i kolem nich bylo možné najít pouťový stánek nebo pouťovou boudu. Protože však obvyklé poutní místo v Čechách leželo mimo běžné osídlení, byla taková přenosná či stabilní prodejní místa dalším specifikem, které spoluvytvářelo nejenom vzhled poutního místa, ale do socioprofesionální struktury obyvatel přineslo další kategorii: prodavač nebo prodavačka pouťového zboží. Nebyla to zdaleka homogenní skupina lidí, jejich právní i ekonomické postavení mohlo být až závratně rozdílné, ale spojovala je

3) Shrnutí tohoto fenoménu např. Marie MACKOVÁ, *Die ökonomische Aspekt der Wallfahrten in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts im mitteleuropäischen Raum*, in: Daniel Doležal – Hartmut Kühne (Hrsg.), *Wallfahrten in der europäischen Kultur, Europäische Wallfahrtsstudien, Band 1*, Frankfurt am Main 2006, s. 675–687.

4) Svatý obrázek – *constituentia sacra*, tedy nosič svátostného znamení. Původně dotýkaný originálem. V. ŠTAJNOCHR, *Panna Maria divotvůrkyně*, s. 22. Označení drobná devoční grafika, které je používáno pro tyto tisky v současné době, náleží opravdu k novodobé kunsthistorické terminologii. K tomu např. Lukáš KAFKA, *Dárek z pouti, poutní a pouťové umění*, Praha 2009, tam především s. 186–196. V dobových písemnostech 19. století, včetně těch úřední proveniencí, je to vždycky svatý obrázek. A německý poutník požadoval Heiligenbild. I když podmínka dotýkaného předmětu už asi nebyla vždy naplněna.

závislost na přicházejících poutnících a nutnost nalézt alespoň minimálně společnou řeč s duchovními správci poutního místa. Na každém poutním místě se situace vyvíjela poněkud jinak, ovšem druhá polovina 19. století přinesla částečné sjednocení v podobě obecně závazných zákonů typu živnostenského řádu a podobně. Přesto je třeba počítat s tím, že každé poutní místo představovalo pro prodejce specifikum. Dokonce i v případě, že správci několika poutních míst byli členové stejného řeholního řádu. Pro účely této studie byl vybrán řád redemptoristů a poutní místa v jejich správě ležící v Čechách. Což znamená především východočeskou Horu Matky Boží u Králík a severočeský Filipov. Dalším významným poutním místem ve správě tohoto řádu byla Svatá Hora u Příbrami.⁵⁾ A na ostatních místech v Čechách, kde se redemptoristé v průběhu 19. století až do první světové války etablovali, nešlo o poutní místa. Týká se to i Koclířova na Hřebečsku, protože tamní poutní místo svaté Filomeny jim nikdy nebylo předáno do správy. Pouze tu podle potřeby vypomáhali jako zpovědníci, případně slavnostní kazatelé.⁶⁾

Redemptoristé, misijní řád světských kněží, který měl mezi svými povinnostmi mj. šíření katolické víry, výpomoc v duchovní správě, vedení sirotčinců i vyučování, má své počátky spojené s působením Alfonse Marii di Liguori v Neapolsku první poloviny 18. století. Do zaalpského prostoru se řád začal šířit díky působení moravského Němce z Tasovic u Znojma Klementa M. Hofbauera (1751–1820).⁷⁾ Tato značně nekonvenční osobnost ve své vlasti narazila na odpor, pro který nebylo možné jít přímou cestou k vytčenému cíli. Hofbauer se však vyznačoval nejenom velkou houževnatostí a osobním charismatem, ale také schopností do jisté míry zareagovat na aktuální potřeby doby a společnosti a do nich transformovat požadavky Alfonsovy řehole. Ne, že by se vždy setkal s pochopením svých italských spolubratrů, ale v zaalpském prostoru nakonec slavil úspěch. A nic na tom neměnilo skutečnost, že se toho už v pozemském životě nedočkal. Řád měl v habsburské monarchii oficiálně povolenou existenci od dubna roku 1820,

5) Ačkoliv poutní prodej tu byl nepochybně velmi rozvinutý, chybí informace srovnatelné s těmi z Hory Matky Boží u Králík a Filipova. Pavla BURDOVÁ – Marie ČERMÁKOVÁ, *Řádový archiv redemptoristů 1348–1950*, inventář archivního fondu, Praha 1958.

6) Podrobněji o tom např. Kristina KAISEROVÁ – Marie MACKOVÁ, *Lidové misie redemptoristů v českých zemích 19. století*, in: Jiří Hanuš a kol., *Christianizace českých zemí ve středoevropské perspektivě*, Brno 2011, s. 248–267.

7) Erwin DUDEL, *Klement Maria Hofbauer*, Kostelní Vydří 2001.

tedy asi měsíc po Hofbauerově smrti. Redemptoristé se v českých zemích šířili poměrně pomalu, jejich snahy byly utlumeny událostmi roku 1848, ale od té doby se stávali stále významnějšími a před první světovou válkou byli ne sice příliš početnou, ale zato vlivnou silou řeholního i obecně církevního života v českých zemích.⁸⁾ V konkrétní situaci Čech druhé poloviny 19. století se redemptoristé nezřikali ani dalších duchovních aktivit, kterými by se dostali do povědomí a přízně úřadů i obyvatelstva. Správa poutních míst k tomu byla jako stvořena.⁹⁾ Jednak k nim přiváděla velké množství lidí, na které bylo možné působit sice krátkodobě, ale intenzivně a většinou i patřičně emotivně, jak to měli redemptoristé v oblibě. Za druhé jim časově omezená poutní sezóna dávala prostor k další činnosti, která se podstatně lépe srovnávala se základními úkoly jejich řehole: k lidovým misiím, renovacím, ale třeba i k výpomoci v běžné farní službě.

Poutní místo se současným dlouhým názvem Hora Matky Boží u Králík (v jazykově německé oblasti původně Kahlenberg, pak Muttergottesberg, nebo také zkráceně Grulich, podle města Králíky pod ním, které se vlastně nachází na katastrálním území obce Dolní Hedeč a sporadicky je podle toho stále nazýváno)¹⁰⁾ bylo formálně, za využití starší tradice sahající do období konce třicetileté války, založeno královéhradeckým biskupem Tobiášem Johannem Beckerem (1649–1710), který inicioval nejenom stavbu kostela Nanebevzetí Panny Marie, ale dokonce mu věnoval svůj

8) O existenci a rozvoji řádu redemptoristů v Čechách v dílčích studiích nejnověji např.: K. KAISEROVÁ – M. MACKOVÁ, *Lidové misie redemptoristů*, s. 248–267, Kristina KAISEROVÁ – Marie MACKOVÁ, *Redemptoristé v habsburské monarchii*, in: Zdeněk R. Nešpor – Kristina Kaiserová (eds.), *Variety české religiozity v „dlouhém“ 19. století (1780–1918)*, Ústí nad Labem 2010, s. 201–211.

9) Mater Domus redemptoristů je Panna Maria Ustavičné Pomoci, konkrétně Madonna del Perpetuo Soccorso. Zhmotněná obrazem, na kterém je Madona doprovázena archanděly Michaellem a Gabrielem, darovaným papežem Piem IX. v roce 1866 redemptoristům a umístěným do řádového kostela sv. Alfonse v Římě. V. ŠTAJNOCHR, *Panna Maria divotvůrkyně*, s. 27, 253. Že by to však nějak podpořilo směřování zaalpských redemptoristů právě na mariánská poutní místa je sice dobře vyhlížející, ale lehce vyvratitelný konstrukt. Důvody k tomu byly jiné, většinou ekonomické.

10) Na webu královéhradecké diecéze je toto poutní místo dokonce označováno jako Kopeček, což byla osada přidělená k obci Dolní Hedeč. Pro označení poutního místa se tohoto názvu minimálně do první světové války nepoužívalo. *Biskupství královéhradecké* [online]. Dostupné z URL: <www.bihk.cz/dieceze/kostely>, [cit. 29.8. 2012]. *Seznam míst v Království českém*, Praha 1907, s. 610. Jinde je v současnosti možné nalézt také název Lysá hora, což je český ekvivalent k původnímu německému Kahlenberg.

prý oblíbený mariánský obraz.¹¹⁾ Chrám byl stavebně dokončen v roce 1700 a následně kolem začal růst klášter servitů, k jejichž úkolům náleželo nejenom pěstování mariánského kultu, ale i správa poutních míst obecně. Poloha poutního místa způsobila, že se o výhody i nevýhody z jeho existence především v 19. století svorně dělily dvě lokality. Jednak to bylo město Králíky, které leží v údolí pod poutním kostelem a bylo vždy výchozím bodem pro poslední úsek poutní cesty. S areálem kláštera ani zdaleka přímo nesouvisí. Z města vede vzhůru přímá, a jak se na přístup k poutnímu místu sluší, patřičně strmá cesta, na které poutník zdolá téměř dvousetmetrové převýšení. Je lemovaná kaplemi Sedmi bolestí Panny Marie (a dnes i krásným vzrostlým stromořadím) a zakončená ještě schodištěm vedoucím k hlavnímu vstupu do poutního areálu v nadmořské výšce téměř 800 m. Na opačnou stranu od Králíků, v údolí mezi Horou Matky Boží a vrchem Val (Schanzenberg), leží horská vesnice Dolní Hedeč. Na jejím katastrálním území se poutní areál nachází. Volně navazuje na její zástavbu, ale je umístěn poněkud bokem a přiměřeně vzdálen i od těch nejkrajovějších domů.

Servité spravovali poutní kostel na Hoře Matky Boží u Králíků až do zrušení své provincie v Čechách v roce 1883, ovšem poslední období jejich zdejší existence mělo k optimálnímu, či dokonce jenom slušnému stavu daleko. Trápil je nevalný stavebně technický stav jejich kláštera i poutního kostela, které byly poničeny požárem v roce 1846 a jenom velmi pomalu a s obtížemi rekonstruovány. Přehlednutelný nebyl ani naprostý nedostatek členů řádu. Takže když se objevila možnost prodeje celého komplexu redemptoristům, v podstatě příliš neváhali. Navíc i z města Králíky sílily hlasy volající po oživení provozu poutního místa. Nebyly v tom však důvody náboženské, byť město v této době ještě bylo věrně

11) Matka Boží Králická je obraz skutečně ze 17. století, Madona typu Hódégetrie, polopostava Madony s dítětem, údajně podle obrazu v S. Maria Maggiore v Římě. Tento typ zobrazení Madony je odvozován přímo od sv. Lukáše, jemuž ruku vedla sama P. Marie. Podle jedné verze legendy králickou Madonu přinesl osobně z Říma právě Tobiáš J. Becker. Existuje i verze, podle které obraz z Říma přinesli jezuité a T. J. Becker ho získal v roce 1707 od ovdovělé Anny Marie Purkhartové, rozené Šporkové. Vzhledem k tomu, že poutní kostel v tomto roce už byl vysvěcen, je pravděpodobnější první varianta. Ostatně králická Madona se stala natolik Beckerovým atributem, že jejím obrazem je doplněn i jeho oficiální portrét v královéhradecké galerii biskupů. Blíže V. ŠTAJNOCHR, *Panna Maria divotvůrkyně*, s. 104–105. L. KAFKA, *Dárek z pouti*, s. 45, 74–75. Jindřich FRANCEK – Jan JAKL, *Biskupové královéhradečtí*, Hradec Králové 1990.

katolické, ale výhradně ekonomické. Představy králického zastupitelstva sice byly původně jiné, jejich volbou byli beuronští benediktini, ale iniciativu redemptoristů zaštitěnou souhlasem královéhradeckého biskupství nakonec přijali za svou. Pak už se prosperita poutního místa opět začala zvedat a v regionu se kromě tradičního textilního průmyslu začala rozvíjet pestrá škála živností, obchodů a dokonce celých specifických průmyslových odvětví, které z poutního ruchu na Muttergottesbergu žily. V roce 1902 toto poutní místo podle redemptoristických statistik navštívilo kolem 60 000 poutníků během jediné poutní sezóny.¹²⁾

Filipov je jako poutní místo spojen s redemptoristy téměř od samého počátku své existence. Na úplném začátku ovšem stálo zázračné uzdravení zdejší obyvatelky Magdaleny Kadeové, doprovázené mariánským zjevením v noci z 12. na 13. ledna 1866. Dalšímu vývoji napomohla jak oficiální vyšetřovací komise litoměřického biskupa, která zázrak uznala již v březnu téhož roku, tak jříkovský kaplan. Už v roce 1870 se tu začal stavět poutní kostel Panny Marie Pomocnice křesťanů,¹³⁾ který byl dostavěn po 15 letech. A ve stejném roce 1885 sem přišli první čtyři redemptoristé a začali tu budovat vlastní klášter.¹⁴⁾ Poutní místo se bouřlivě rozvíjelo a jeho obliba stoupala nejenom v habsburské monarchii, ale i za jejími hranicemi. Největšího rozmachu však, celkem pochopitelně na rozdíl od více než 200 let se vyvíjejícího Muttergottesbergu, zřejmě dosáhlo až po první světové válce. V roce 1906 odhadoval zdejší obecní úřad počet poutníků na 20 000 za rok.¹⁵⁾ V souvislosti s uvažovaným tématem je třeba

12) O poutním místě na Hoře Matky Boží u Králík podrobněji např. Marie MACKOVÁ, *Klášter na Hoře Matky Boží u Králík*, in: Kultur Deutschböhmens 17.–19. Jh. Zprávy Společnosti pro dějiny Němců v Čechách, II, Ústí nad Labem 2003, s. 15–29; TÁŽ, „*Daleké*“ *poutní místo poutníků olomoucké arcidiecéze 2. poloviny 19. století – Hora Matky Boží u Králík*, Střední Morava 17, 2003, s. 89–103; TÁŽ, *Víra nebo politika?*, Studie k sociálním dějinám 11, 2004, s. 92–99. Tam shrnuty další informační zdroje k tématu.

13) Filipovská Madona není obraz, ale socha z carrarského mramoru, která je individuálním zobrazením bez návaznosti na starší typologii. Čerpá výhradně z místní legendy, resp. vznikla na základě vizionářského popisu zdejšího mariánského zjevení. To znamená, že zobrazení Madony vychází v principu z kontextu mariánské úcty 19. století. V. ŠTAJNOCHR, *Panna Maria divotvůrkyně*, s. 212–213.; L. KAFKA, *Dárek z pouti*, s. 45, 74–75.

14) Dějinám Filipova jakožto poutního místa se systematicky věnuje Kristina Kaiserová. Z jejích prací na toto téma např.: K. KAISEROVÁ, *Konfesní myšlení českých Němců*.

15) Státní oblastní archiv Litoměřice (dále jen SOA Litoměřice), Redemptoristé Filipov, kart. č. 7, inv. č. 41, sign. XVIIA, Nro. 22.

připomenout, že hlavní poutní slavnost se tu, na rozdíl od naprosté většiny jiných poutních míst, odehrávala nikoliv během oficiální poutní sezóny, ale na památku mariánského zjevení v zimě – vždy 13. ledna.

Prodej čehokoliv na poutních místech mohl po roce 1860 probíhat v zásadě dvojitou formou. Jednak jako podomní prodej, k čemuž stačilo mít přenosný přístřešek, který byl obvykle označován jako prodejní stan nebo jenom stánek. Šlo o prodejní místo, které nebylo považováno za stálé, a byla tedy naplněna litera zákona v tom smyslu, že takový prodej je „*provozován toulavě*“.¹⁶⁾ Naopak pouťová bouda byla postavena na stálo, zůstávala na svém místě i během zimy (mimo oficiální poutní sezónu) a prodej v ní musel být provozován podle živnostenského řádu.¹⁷⁾ Což bylo samozřejmě prestižnější než hauzírování. Ve stejné situaci se ovšem ocital i prodej provozovaný například v sakristii poutního kostela. Na stáncích a v pouťových boudách ovšem nemohl být na základě běžného ohlášení živnosti prodáván veškerý sortiment, který byl na poutních místech předpokladatelný i požadovaný. Veškerý prodej tiskovin, právě tak jako prodej tisků uměleckých děl byl považován za koncesovanou živnost, která potřebovala zvláštní povolení pro zřízení a podléhala zvláštnímu režimu dozoru při provozování. Do této kategorie spadaly nejenom modlitební knihy, ale i samostatné pamětní listy s modlitbami a veškeré devoční tisky, tedy i již zmiňované a v dané době tolik oblíbené svaté obrázky.¹⁸⁾ Jedinou výjimkou vztahující se právě na modlitební knížky, kalendáře a svaté obrázky byla možnost provozovat obchod s nimi – tedy koncesovanou živnost – i jinde, než kde sídlil místně příslušný politický úřad. Což byla pro ostatní tiskové živnosti nezbytná podmínka.¹⁹⁾ Naproti tomu nejrůznější medaile, amulety, růžence, křížky, voskové figurky a podobné věci byly považovány za běžné kramářské zboží a k jejich prodeji stačilo volné živnostenské oprávnění. Tyto dvě

16) Patent č. 237 z 20. prosince 1859, částka XLII Zemského zákoníku českého ze 14. února 1860, Živnostenský řád platný od 1. května 1860 (dále jen Živnostenský řád), úvod, odst. V, písmeno g. Tam negativní vymezení toulavě provozovaných živností, na které se ustanovení Živnostenského řádu nevztahovala.

17) Živnostenský řád, § 14 a související, především §§ 51 a 52, které upravovaly možnost opustit pevné prodejní místo.

18) Živnostenský řád, § 16, odst. 1 taxativně vypočítával nejenom tiskárny, ale i knihkupectví a prodej uměleckých tisků i uměleckých děl. Následně v § 18 bylo počítáno s možností zvláštního zohlednění policejního dohledu podle místních okolností při provozování těchto koncesovaných živností.

19) Živnostenský řád, § 19. Stejná výjimka se týkala prodeje školních učebnic a kalendářů.

oblasti však nemohly být nikdy sloučeny do jediného živnostenského oprávnění, byť v praxi mohl sortiment z obou ležet vedle sebe ve stejném obchůdku. Jeho provozovatel však v tom případě musel mít uděleno jak volnou, tak koncesovanou živnost. Na druhou stranu bylo možné požádat místně příslušné zemské finanční ředitelství o sloučení daní z obou takto společně provozovaných živností do jediné, což sice nepřineslo slevu na dani, ale rozhodně to snížilo administrativní náročnost.²⁰⁾ Stejně tak mezi koncesované patřila i živnost hostinská a šenkýřská,²¹⁾ z nichž především ta druhá se na poutních místech významným způsobem uplatnila, občas dokonce i v pouťových boudách.

Ať už byl prodej provozován jako živnost volná nebo koncesovaná, začala se na něj na konci 19. století vztahovat nařízení týkající se povinného nedělního klidu. Ten byl především v počátcích nepopulární pro velkou většinu živnostníků, zvláště v obchodech. Považovali to za omezování a snižování možnosti výdělků. Pro obchod všeho druhu v poutních areálech šlo o nařízení objektivně kontraproduktivní, protože právě o nedělích a nejrušnějších svátcích tu byl největší provoz. Výjimku mohlo povolit místně příslušné okresní hejtmánství a také to dělalo. Pro poutní místo na Hoře Matky Boží u Králík to například vypadalo tak, že o nedělích mohli všichni prodejci v boudách prodávat během poutní sezóny (od května do října) od 6 hodin ráno do 16 hodin odpoledne a mimo poutní sezónu od 6 hodin ráno do 12 hodin. Pokusy sjednotit výjimku nedělní prodejní doby na dobu od 6 do 14 hodin bez ohledu na sezónu neuspěly.²²⁾ V roce 1905 však už situace vypadala poněkud jinak. Prodejní doba o nedělích a svátcích byla rozdělena do tří bloků: ráno se začínalo prodávat v 6 hodin a končilo se v 9.30, pak se pouťové boudy znovu otevíraly v 11.30 a byly v provozu až do 14.30. Poslední možnost k nákupu byla mezi čtvrtou a půl šestou hodinou odpoledne. Přestávky odpovídaly době konání bohoslužeb. Když starosta z Dolní Hedče – vesnice, na jejímž katastru, jak už bylo zmíněno, poutní místo leží a jejíž zástavba se k němu blížila – v roce 1905

20) Bez nároku na zobecnění: redemptoristům od sv. Kajetána v Praze (což nebylo klasické poutní místo) se takového povolení dostalo od pražského Zemského finančního ředitelství na první pokus a téměř obratem. NA Praha (dále jen NA Praha), Řádový archiv redemptoristů 1348–1950, kart. č. 48, inv. č. 139.

21) „Šenkem se rozumí prodej nápojů hostům sedícím i stojícím, neb přes ulici v nádobách neuzavřených.“ Živnostenský řád, § 29.

22) Státní okresní archiv Ústí nad Orlicí (dále jen SOKA Ústí nad Orlicí), Okresní úřad Žamberk, kart. č. 123, sign. II28/498.

písemně vysvětloval obecnímu zastupitelstvu ve Filipově, že tento režim platí o nedělích a svátcích nejenom pro pouťové boudy a stánky, ale i pro všechny živnostníky v přilehlé obci, podotkl, že staleté soužití s poutním místem je naučilo hledat shodu.²³⁾ V Dolní Hedči i Králíkách měli ještě stále v obecné paměti úpadek poutního kostela v padesátých až sedmdesátých letech 19. století, který zasáhl nejenom prodejce a výrobce pouťového zboží, ale i řadu dalších živnostníků v obou lokalitách.²⁴⁾

Zatímco v Králíkách a Dolní Hedči hledali schůdnou cestu především vůči zákonným nařízením o nedělním klidu, ve Filipově se ve stejné době rozhořel boj nejen tímto směrem, ale i mezi obchodníky z pouťových bud, místními živnostníky a otci redemptoristy. Redemptoristé požadovali, aby boudy byly uzavřené po dobu konání hlavních bohoslužeb, protože jejich běžný provoz byl tak hlasitý, že rušil. Stejně prodejní omezení ovšem nepožadovali pro běžné obchodníky ve Filipově, jejichž krámky či hospody byly od kostela vzdálenější.²⁵⁾ Prodejci z bud se ovšem začali bránit s tím, že jim utíkají zákazníci a klesají tržby. Považovali to za nepřipustnou diskriminaci. A protože na provozu pouťových bud tu byli zainteresováni – buď osobně nebo rodinnými vazbami – i dva radní a dva zastupitelé Filipova, vložila se do sporu nejprve obec. Když okresní hejtmanství ve Šluknově nerozhodlo v jejich prospěch, byl celý spor odvolán k pražskému místodržitelství. To sice vydalo v roce 1903 konečné rozhodnutí, podle kterého měla platit výjimka pro nedělní a sváteční prodej v pouťových boudách v době od šesti do devíti a od jedenácti do osmnácti hodin, ale spor se vlekl dál.²⁶⁾ V roce 1906 se do něj vložilo i litoměřické biskupství, které požadovalo ještě pauzu v době trvání odpoledních bohoslužeb. Proti tomu se však společně se zastupitelstvem ohradili i redemptoristé s tím,

23) SOA Litoměřice, Redemptoristé Filipov, kart. č. 7, inv. č. 41, sign. XVIA.

24) O této krizi podrobněji M. MACKOVÁ, „*Daleké*“ *poutní místo*, s. 89–103.

25) Tento problém se na Hoře Matky Boží tolik neprojevoval. I ten nejbližší prodejní stánek byl od kostela odstíněn další stavbou, takže i případný hluk byl zřejmě rozptýlen. Navíc celý areál poutního kostela a kláštera, včetně například už tehdy stojícího domu pro poutníky tvoří samostatný komplex, do dneška poněkud stranou od značně rozptýlené zástavby obce Dolní Hedč. Králíky samotné v této souvislosti vůbec není třeba zmiňovat, protože leží hluboko pod horou a v tomto kontextu velmi daleko. Oproti tomu ve Filipově jsou poutní areál a obec bezprostředně územně související a poutník měl opravdu na výběr, ke komu půjde nakupovat či se občerstvit.

26) SOA Litoměřice, Redemptoristé Filipov, kart. č. 7, inv. č. 41, sign. XVIA, Nro 18, čj. 11.430 z 15. 6. 1903.

že je třeba hájit zájmy „malých lidí“. Tedy prodejců, pro které je další přerušování prodeje namáhavé a ztrátové. Ve věci intervenovala liberecká Obchodní a živnostenská komora, do hry se dostalo i ministerstvo vnitra. V této souvislosti obecní úřad ve Filipově odhadl roční počet návštěvníků asi na 20 tisíc s tím, že většina z nich je ze sousedního Německa.²⁷⁾ Celý vleklý spor se přitom vedl nejenom o princip dělené či spojené prodejní doby a jeho územní vymezení, ale i o čtvrt hodiny pro prodej povolené či naopak zakázané. Výrazným rozdílem od Hory Matky Boží bylo zahrnutí lednových nedělí do stejného prodejního režimu, jaký měla hlavní sezóna. To si vynutil neobvyklý termín hlavní poutní slavnosti zdejšího kostela Panny Marie Pomocnice křesťanů.

Redemptoristé se podle vlastní řehole v první řadě nevěnovali správě poutních míst, nicméně shoda okolností, či spíše historická náhoda je v Čechách na některá přivedla. Tam se potom naopak do všech činností s tím spojených vrhli s veškerou energií. A jak se ukazuje, neopomíjeli ani takovou sféru, jakou byly devocionálie i nejrůznější dárky z pouti. Ba dokonce i péči nejenom o duši, ale i o tělo poutníků. Možná jako poučení z provozu poutních míst a zjištění, že nejenom plamenné kázání, důkladné vyučování a naprosto seriózní zpověď mohou otevřít cestu k věřícím a cestu věřících ke spáse, se objevila jejich potřeba prodávat jinak obvyklý sortiment pouťových míst i jinde. Což jim ostatně bylo protivníky vyčítáno i u tzv. lidových misí, které byly jednou z jejich hlavních aktivit. Součástí lidových misí se podle dobových kritiků stalo povinné zakupování „amuletů“. To bylo vnímáno jako nanejvýš odpudivá část těchto aktivit, protože jednak šlo o bezcenné plíšky a za druhé to tahalo z beztak prázdných kapes venkovanů a dělnictva další peníze.²⁸⁾ Redemptoristé však prodeji podobných věcí ve své blízkosti nebránili. Naopak jej mohli i cíleně evokovat, ba dokonce přímo provozovat ve vlastní režii. Už v roce 1888 byla magistrátem královského hlavního města Prahy povolena rektorovi redemptoristické koleje u svatého Kajetána na Malé Straně koncese k prodeji modlitebních knížek, modliteb a svatých obrázků v sakristii kostela. Rektor tuhle živnost samozřejmě neprovozoval osobně, ale učinil před zákonem odpovědnou osobou jednoho z laických bratrů. Na stejném principu byla uvedena do života volná živnost týkající se prodeje devocionálií v podobě medailí,

27) SOA Litoměřice, Redemptoristé Filipov, kart. č. 7, inv. č. 41, sign. XVI A, Nro. 22.

28) O tom podrobněji K. KAISEROVÁ – M. MACKOVÁ, *Lidové misie redemptoristů*, s. 248–267, tam zvláště s. 259–260.

amuletů, růženců a křížků. To vše v jediné sakristii pražského kostela sv. Kajetána.²⁹⁾

Na klasických poutních místech se prodej příslušného sortimentu, doplněný ještě krámky se sladkostmi i potravinami obecně, ve druhé polovině 19. století předpokládal. Na Hoře Matky Boží u Králík však redemptoristé v tomto smyslu nezačínali. I když jejich předchůdci servité od konce 40. let 19. století postupně ztráceli síly, přesto svým nástupcům kromě jiného prodali i rozvinutou tradici pouťového prodeje v bezprostředním okolí poutního kostela. A nešlo jenom o dočasné stánky, ale i o pouťové boudy.

A jednalo se nejenom o první na pevně postavený obchod, obecně nazývaný pouťová bouda. Provinciál servitů P. Gregor Maria Kleiner,³⁰⁾ rodák z Dolní Hedče, byl strýcem Johanna a Josefa Ertelových z Dolní Hedče, kteří u poutního kostela prodávali ve stánku cukrovinky. Svého příbuzenského svazku využili k získání vlivu v tom smyslu, že jim bylo povoleno zbudovat trvalý přístřešek, do kterého své podnikání přesunuli. Šlo o pouťovou boudu následně nesoucí číslo 1. To se stalo někdy mezi léty 1851–1858. Jejich příkladu následovali další, možná méně protěžovaní, ale minimálně na klášterních pozemcích trpění prodejci. Přímá podpora provinciálů, spočívající v čemkoliv větším než byl prostý souhlas s postavením pouťové boudy na pozemku kláštera, už se u nich nedala předpokládat prostě proto, že po P. Kleinerovi následující zvolený provinciál řádu servitů nesídlil v Králíkách, ale v Nových Hradech,³¹⁾ takže další prodejci kolem poutního kostela nemohli využívat blízkého spojení či osobního vlivu na něj. A poslední zdejší provinciál P. Franz Pietsch byl v nejvyšší funkci velmi krátce, pouze v letech 1870–1871,³²⁾ takže případná podobná osobní zainteresovanost, jako v případě bratří Ertelů, měla jenom velmi málo prostoru pro realizaci. Pouťové boudy rostly v sevřených řadách vedle

29) NA Praha, Řádový archiv redemptoristů 1348–1950, kart. č. 48, inv. č. 139.

30) P. Gregor Maria Kleiner, narozený 1800 v Dolní Hedči, zemřel 1858 tamtéž. Řádové sliby složil 1849, vysvěcen byl v Hradci Králové 1825. Od roku 1827 člen konventu na Hoře Matky Boží u Králík, od roku 1848 převor, o rok později vikářem provincie a od roku 1851 až do své smrti provinciálem. Eliška ČÁŇOVÁ, *Slovník představitelů katolické církevní správy*, Praha 1995, s. 42.

31) P. Peregrinus Maria Papelický (1800–1868), provinciálem v letech 1862–1868. *Tamtéž*, s. 58.

32) P. Franz Maria Pietsch (1805–1871), provinciálem 1870–1871. Provincie servitů sice existovala až do roku 1883, kdy se pro naprostou personální vyčerpanost sloučila s tyrolskou provincií, ale poslední provinciál už trvale sídlil v Nových Hradech. *Tamtéž*, s. 59 a 103.

sebe, takže konkurence byla velká a dohled nad ní navzájem rovněž. Když následně redemptoristé po svém příchodu na Horu Matky Boží udělali inventuru a výsledky vzniklého soupisu zanesli do plánu, stálo v prostoru mezi poutním kostelem a domem pro poutníky celkem 48 na pevně postavených pouťových bud.³³⁾ Všechny byly postaveny v uplynulých maximálně třiceti letech. Po roce 1885 už se jejich počet nezvyšoval, naopak po roce 1904 byly některé zlikvidovány. Ovšem jádro kolem pouťové boudy č. 1 původně bratří Ertelů úspěšně vzkvétalo.

Ani podpora provinciála servitů nezabránila, resp. možná jeho příliš časná smrt v roce 1858 oba bratry Ertely nakonec přivedla k exekuci. V té získal jejich na pevně postavenou pouťovou boudu A. Pollak z Červené Vody. Ten už sám u poutního kostela cukrovinky neprodával, ale zaměstnával prodavače. A Pollakova vdova Monika nakonec obchod, už označovaný jako perníkárství, v roce 1904 prodala klášteru. Na rozdíl od jiných, tento nebyl v prvním desetiletí 20. století zbořen, ale byl nadále provozován v režii kláštera.³⁴⁾

Mezi léty 1885–1917, což je doba stabilizovaného působení redemptoristů na Hoře Matky Boží u Králík, tu existovalo oněch zmíněných 48 na pevně postavených stánků. Žádný z nich nestál na vlastním pozemku, ale každý měl svého konkrétního majitele. Ten v něm buď prodával sám, nebo zaměstnával prodavače či prodavačku. Postupem doby se vlastnické vztahy stávaly hodně složité. Někteří zdatní prodejci skupovali další pouťové boudy a zaměstnávali v nich prodavače. Naopak čas od času se přihodilo, že se někomu nedařilo tak, až o svou boudu přišel. V tomto procesu evidentně nevládla pouze ona příslovečná neviditelná ruka trhu, ale aktivně do něj vstupovali i otcové redemptoristé, hájící vlastní zájmy a možná tímto způsobem i projevující své postoje k jednotlivým lidem. Nikdy se však při tom neuchylovali k přímému vykázání prodejce z klášterního pozemku a zrušení jeho boudy. Vždy se snažili postupovat tak, aby nezavdali příčinu k protestům či dokonce k soudním sporům.

Pro celý tento komplex byl významný rok 1904, kdy redemptoristé přistoupili k celkovému oživení bloku pouťových bud. Část z nich vykoupili, část dokonce nechali strhnout.³⁵⁾ Postupovali při tom systematicky: bourali samostatně stojící boudy a ty, které tvořily kraj uzavřených řad. Naopak

33) Státní oblastní archiv Zámorsk (dále jen SOA Zámorsk), Redemptoristé Králíky, kn. č. 9.

34) *Tamtéž*. Tam v poznámce k pouťové boudě č. 1 vyličen základ vzniku těchto na pevně postavených obchůdků.

35) SOA Zámorsk, Redemptoristé Králíky, kn. č. 9.

opravovali a udržovali v provozu ty, které byly blíž ke klášternímu komplexu a uprostřed dalších provozovaných objektů. Jinak řečeno, snažili se počet pouťových bud omezit, ale přitom zachovat sevřený a pokud možno kompaktní prodejní areál, který by na co nejmenší ploše nabídl poutníkům co nejvíce.³⁶⁾

Původně byli majiteli i provozovateli pouťových bud pouze lidé z Králík a Dolní Hedče. Postupně se mezi nimi objevili i ti, kteří bydleli mnohdy i dost daleko a pouťová bouda tvořila pouze jednu z mnoha částí jejich majetku. K takovému stavu vedly dvě hlavní cesty: jednak již naznačený úpadek původního majitele, při kterém boudu získal věřitel.³⁷⁾ Druhou možností bylo dědictví, kdy se dědic ovšem živil jinak a někdy i bydlel dost daleko. Obecně lze říci, že čím déle pouťová bouda stála na svém místě, tím mohl být vztah jejich majitelů k místu volnější. A také mohl klesat jejich zájem na slušném provozování a bezproblémovém chodu obchodu. V době, kdy redemptoristé začali aktivně zasahovat do vlastnictví pouťových bud, už byli v řadě z nich dědicové původních majitelů, případně další garnitura provozovatelů i majitelů. Jenom v několika málo případech se tu držela původní firma, ať už v podobě prvního majitele, nebo jeho rodinných pokračovatelů.³⁸⁾

Konkurenci pro prodejce etablované v pouťových boudách mohly být jednak stánky podomních prodejců, jednak kamenné obchody v obcích kolem poutního místa. Na Hoře Matky Boží, jak už bylo naznačeno, byla druhá možnost poněkud limitována odlehlostí poutního areálu od Dolní Hedče, která navíc nebyla příliš velkou obcí.³⁹⁾ Město Králíky v tomto

36) *Tamtéž*; mapka stánků na předešlé knihy je nedatovaná, ale v původním nákrese ne starší než z roku 1885. Postupné úpravy do ní byly zakreslovány minimálně do roku 1904.

37) Již zmiňovaná Monika Pollaková z Červené Vody kromě boudy číslo 1 vlastnila minimálně ještě boudu č. 39. Jejich provoz nebyl tím, co by ji zajišťovalo obživu. Obě zdědila po zemřelém manželovi a následně je celkem ochotně prodala redemptoristům. *Tamtéž*.

38) Velmi silnou pozici měla rodina Jung (též psáno Junk), původně z Králík. Josef Jung (nar. 1846) prodej pouťového zboží deklaroval jako hlavní zdroj příjmů. Postupně se do tohoto podnikání zapojily i jeho děti, byť nejprve především v roli prodavačů v jiných pouťových boudách. Následně některé z nich vykouply, ale tento druh podnikání nakonec přestával být tím hlavním. Část rodiny ve druhé generaci dokonce opustila region, byť pouťových bud na Hoře Matky Boží se do první světové války nevzdali. *Tamtéž*; SOkA Ústí nad Orlicí, okresní úřad Žamberk, sčítání lidu 1900, Králíky.

39) Podle oficiálních výsledků sčítání lidu v roce 1900 stálo v Dolní Hedči 118 domů, ve kterých bydlelo 706 obyvatel. Králíky byly téměř 5krát větší: 3 629 obyvatel v 380 domech. *Seznam míst v Království českém*, s. 610.

smyslu leželo za bezprostřední nákupní možností poutníků v rámci sortimentu běžného „pouťového“ nákupu. Něco jiného byly stánky podomních prodejců. Prodej srovnatelného sortimentu ve stáncích podléhal pouze předpisům o podomním obchodu a redemptoristé ho, jak se zdá, nemohli příliš ovlivňovat. Poměr mezi na pevně postavenými pouťovými boudami a stánky podomních prodejců byl zřejmě dost proměnlivý, ale patrně podomní obchod byl v menšině. Na pevně postavená pouťová bouda byla nejenom prestižnější, ale také stabilnější a jistější zdroj příjmů. Její majitelé, ale zřejmě i prodavači v nich, stáli ve společenském, ale i sociálním žebříčku výš, než podomní prodejci vyskytující se kolem stejného poutního místa.⁴⁰⁾ I v případě, že prodavač pouťového zboží v pevné boudě nebyl zároveň jeho výrobcem, což se postupem doby stávalo především v nepotravinářské oblasti téměř pravidlem, mohl patřit k poměrně solidně ekonomicky zabezpečeným obyvatelům. Podomní prodejci téměř vždy patřili na podstatně nižší stupně sociálního žebříčku.⁴¹⁾

Pro srovnání: v severočeském Filipově existovalo ve stejné době 28 na pevně postavených pouťových bud, rovněž v bezprostřední blízkosti poutního kostela. Jejich provozovatelé byli vždy v roli nájemců, kteří si prodejní boudu od zdejších redemptoristů pronajímali na rok začínající 1. květnem, tedy obecně začátkem poutní sezóny. Ve Filipově to ovšem tak úplně neplatilo, protože hlavní svátek, jak už zmíněno, tu je 13. ledna a v této době se tu také koná hlavní pouť. Podle podmínek pro nájemce z konce 80. let 19. století si nikdo z prodejců nemohl stánek zvolit, to určovali pronajimatelé. Zato bylo jeho povinností jej udržovat v pořádku a čistotě, včetně nejbližšího okolí.⁴²⁾ Roční nájemné však bylo srovnatelné s taxou,

40) K roku 1900 uvedlo jenom 8 osob z Králík, že se živi hauzírováním, resp. tímto způsobem prodávají pouťové zboží jako svůj hlavní zdroj obživy. V Dolní Hedčvi v roce 1890 to vůbec nebylo aktuální. Zdá se, že k tomuto způsobu obživy se v poslední čtvrtině 19. století uchýlovali lidé ve zvlášť těžké ekonomické situaci, případně lidé staří, kteří už jiný způsob obživy nezvládali. SOKA Ústí nad Orlicí, okresní úřad Žamberk, Sčítání lidu 1880 a 1900, Králíky. *Tamtéž*, Sčítání lidu 1890, Dolní Hedeč.

41) O socioprofesi struktuře Králík podrobněji Marie MACKOVÁ, *Králíky kolem roku 1900 (sociologicko-statistická sonda)*, Východočeský sborník historický 12, 2005, s. 141–170.

42) SOA Litoměřice, Redemptoristé Filipov, kart. č. 7, inv. č. 41, sign. XVII A, Nro. 1. Základní soupis pouťových bud, včetně situačního plánu vznikl v roce 1886, jen o rok později než na Hoře Matky Boží. V obou místech působili redemptoristé velmi krátce a zřejmě cítili potřebu urovnat a vyjasnit právní i majetkové vztahy. Vůči poutním boudám to mohl být občas docela spletitý úkol.

kteřou vybírali redemptoristé na Hoře Matky Boží. Tam byl poplatek jenom jinak pojmenován a zdůvodněn.⁴³⁾ Protože tu již první na pevno postavená pouťová bouda vznikla na pozemcích patřících klášteru, i všechny další, které kolem ní postupem doby vyrostly, měly v tomto smyslu stejný charakter – jako stavba měly konkrétního vlastníka, ale pozemek pod nimi patřil klášteru. Z těchto pozemků byli redemptoristé samozřejmě povinni odvádět pozemkovou daň. A tak každý z majitelů takové pouťové boudy musel klášteru odvádět tzv. *Standgeld*. Byl to pevně stanovený poplatek, jehož výše byla odvozena právě od pozemkové daně. Redemptoristé tak od obchodníků vybírali pouze své vlastní náklady, které se k vlastnictví pozemků vázaly. Žádný zisk z těchto poplatků pro ně neplynul, nájemné v pravém slova smyslu to nebylo.⁴⁴⁾ I tak se však poplatky do klášterní kasy scházely liknavě, a pokud někdo z otců redemptoristů pouťové boudy osobně neobešel a příslušnou částku takto nevybral, majitelé rádi zůstávali dlužní.⁴⁵⁾

Nájemci pouťových bud ve Filipově tvořili společnost zřejmě ještě komplikovanější, než v Králíkách. Nemaľý podíl měla rodina Kade, přímo související se ženou, jejíž zázračné uzdravení dalo filipovským poutím základ. Kromě toho zde byli přímo zainteresováni dva radní a dva zastupitelé Filipova, resp. další pouťové boudy byly provozovány či přímo vlastněny jejich blízkými příbuznými.⁴⁶⁾ Složitý majetkový propletenec, který je patrný kolem kostela na Hoře Matky Boží u Králík, je personálně a zájmově patrně ještě užší a tím možná i výraznější ve Filipově. V Králíkách snad měli – alespoň z počátku – větší prostor i přímí výrobci, i když jich postupem doby stále ubývalo. A nesporně tu do provozování pouťových bud podstatně aktivněji zasahovali sami redemptoristé.

Sortiment nabízený v těchto pouťových boudách není snadné konkrétně specifikovat, byť v obecných obrysech není naopak složité jeho skladbu předpokládat. V počátečním stádiu bylo v Králíkách 26 pouťových bud evidováno jako boudy kramářské, takže v nich bylo možné kromě potravin prodávat prakticky cokoliv, včetně modlitebních knížek a svatých obrázků,

43) Na obou místech se taxa pohybovala mezi třemi a čtyřmi zlatými ročně z jedné pouťové boudy.

44) Mohlo to být v konečném dopadu výhodnější, protože příjem z nájmu byl ve sledované době zvláštní položkou přímých daní, kterou filipovský konvent musel platit, kdežto ten hedečský nikoliv.

45) SOA Zámorsk, Redemptoristé Králíky, kn. č. 9.

46) SOA Litoměřice, Redemptoristé Filipov, kart. č. 7, inv. č. 41, sign. XVIA, Nro. 11.

pokud měl majitel udělenou i koncesovanou živnost k takovému prodeji. Ve Filipově bylo stanoveno ve všeobecných podmínkách pro prodejce, že každý z kramářů ručí za to, že v jeho boudě nebudou prodávány knihy či obecně tiskoviny politického a jinak neduchovního charakteru.⁴⁷⁾ Naopak potraviny byly celkem jistě sortimentem bud, jejichž majitelé byli v Králíkách označeni jako pekaři. Bylo jich tu v polovině 80. let 19. století 16. Početně nepoměrně slabší byl specializovaný zbytek. Dva perníkáři, dva soustružníci, jeden voskař a jeden knihař. V případě soustružníků se jednalo o spojení výroby a prodeje v jediné firmě. Jeden z nich sám sebe označoval za „výrobce a prodejce dřevěných křížků“. Obě firmy však patřily k těm vyrábějícím sice živnostenským způsobem, ale v širším měřítku, a mezi prodejci náležely k těm stabilním, většinou zaměstnávajícím prodavače či prodavačku.⁴⁸⁾ Soustružníků dřeva živících se výrobou srovnatelného sortimentu bylo v Králích podstatně víc, ale ostatní neprovozovali zároveň ve vlastní režii prodej svých výrobků.⁴⁹⁾ V průběhu poslední čtvrtiny 19. a prvního desetiletí 20. století se struktura prodejců poněkud proměňovala. Nejnápadnější je zřejmě to, že se tu sedm krámků postupně proměnilo v *Branntweinbaude*, nebo také označovaných jako *Branntweinkeller*. Všechny se uživily, a pokud zdejšími otcům redemptoristům jejich existence vadila, nemohli s tím přímo prakticky cokoli dělat, pokud se jim bouda nepodařilo vykoupit. Zdá se však, že prodej alkoholu nebyl nikdy tím hlavním důvodem, proč boudu dostat z rukou soukromého vlastníka do vlastnictví redemptoristů.⁵⁰⁾ Trochu jiná situace panovala v tomto směru zřejmě na Filipově. Tam bylo v podmínkách pro nájemce prodejních bud výslovně stanoveno, že nebude prodávána ani pálenka, ani likéry a podobné zboží.⁵¹⁾

47) SOA Litoměřice, Redemptoristé Filipov, kart. č. 7, inv. č. 41, sign. XVIA. SOA Zámrsr, Redemptoristé Králíky, kn. č. 9.

48) Obě firmy sídlily v Králíkách a domech čp. 21 a 22. Výrobce dřevěných křížků měl tři děti, syna zaměstnával ve firmě a k němu ještě čtyři tovaryše a čtyři učedníky. Druhý soustružník kromě syna zaměstnával 5 dalších mužů a jednoho učedníka. I když v této rodině bylo 8 dalších dětí, přesto si mohla manželka, právě tak jako v sousedství, dovolit pouze pečovat o domácnost a dokonce mít i služku. SOkA Ústí nad Orlicí, okresní úřad Žamberk, Sčítání lidu 1900, Králíky.

49) M. MACKOVÁ, *Králíky kolem roku 1900*, s. 141–170.

50) SOA Zámrsr, Redemptoristé Králíky, kn. č. 9.

51) SOA Litoměřice, Redemptoristé Filipov, kart. č. 7, inv. č. 41, sign. XVIA, Nro. 1.

Co však na Hoře Matky Boží začalo vadit, byl fakt, že část existujících pouťových bud zůstávala postupem doby opuštěná nejenom během zimy, ale i během pouťové sezóny. Zřejmě proto začali zdejší redemptoristé buď sami problematické objekty vykupovat a nebo podporovat spolehlivé a především pro sebe dobře dosažitelné a ovlivnitelné lidi v jejich nákupu. Tak se například regenschori poutního kostela stal spolu s manželkou jedním z provozovatelů kramářské boudy, byť jejím majitelem nikdy nebyl.⁵²⁾ V jiném případě dokonce rektor domu přímo půjčil peníze na nákup pouťové boudy vhodnému zájemci.⁵³⁾ Za nejvhodnější však patres považovali vykoupit problematickou boudu přímo do svého vlastnictví. Pak už bylo jenom na nich, zda ji budou dál provozovat jako svůj podnik a obsadí ji prodavačem či prodavačkou podle vlastního výběru, nebo ji zboří. To se v několika případech skutečně stalo, především v již zmiňovaném roce 1904. Na rozdíl od Filipova, na Hoře Matky Boží nebyly pouťové boudy vlastněné redemptoristy dále pronajímány.

Poměr mužů a žen mezi vlastníky, ale i provozovateli pouťových bud byl v Králíkách v průběhu doby sice proměnlivý, ale v principu vyrovnaný. Bylo možné nalézt ženy, v jejichž rukách se postupně soustředilo několik pouťových bud, právě tak jako takové, které držely více než jednu boudu stabilně a dlouhodobě.⁵⁴⁾ Naopak mezi prodávajícími zaměstnanci bylo dost mužů: nešlo tedy výhradně o málo placené ženské povolání. Jenom

52) Emanuel Röhr byl zároveň řídícím učitelem ve škole v Dolní Hedči. Pocházel z Kroměřížska a kromě své školské služby a ředitelování na kůru byl i kostelníkem. V domácnosti žila i jeho svobodná mladší sestra a na bytě měl podučitele. Za tohoto stavu je zřejmé, že pouťovou boudu skutečně obsluhovala jeho manželka, i když čas od času v ní zaměstnávala dalšího prodavače. Pro vedení domácnosti byla k dispozici nejenom svobodná příbuzná, ale i regulérně zaměstnaná služka, byť ta byla nejstarší z celé domácnosti a je otázkou, které práce jí připadly. SOA Zámorsk, Redemptoristé Králíky, kn. č. 9. SOKA Ústí nad Orlicí, okresní úřad Žamberk, Sčítání lidu 1890, Dolní Hedeč.

53) Tímto způsobem byla bouda č. 2, ležící hned vedle „klášterní jedničky“, vykoupěna od W. Katzera, jinak rolníka z Králík, ale také soustružníka dřeva, což v místním kontextu většinou znamenalo rovněž výrobce zboží prodávaného poutníkům. Podporovaným (redemptoristé půjčili téměř 400 zlatých) kupcem byl dlouholetý prodavač Adolf Rieger. Ten ovšem zároveň zůstal prodavačem v sousední klášterní boudě č. 1 a do své vlastní si najímal prodavače. SOA Zámorsk, Redemptoristé Králíky, kn. č. 9. SOKA Ústí nad Orlicí, okresní úřad Žamberk, Sčítání lidu 1880, Králíky.

54) Postupně se dostala k několika objektům již zmiňovaná Monika Pollaková. Druhý typ zastupovala například Franciska Junková, držící dvě sousedící boudy minimálně 15 let, než jednu následně předala synovi a druhou odprodala. SOA Zámorsk, Redemptoristé Králíky, kn. č. 9.

ojediněle existovala bouda, ve které prodával manželský nebo sourozenecký pár. Vždy se v takovém případě jednalo o zaměstnance, nikdy ne o majitele boudy. Rovněž redemptoristé jako prodavače ve vlastních boudách nepreferovali ani muže ani ženy. Vždy se rozhodovali podle konkrétní situace a konkrétního jedince.⁵⁵⁾ Srovnatelná situace byla i ve Filipově, byť tam se jednalo vždy o nájemce a neexistovala tu pozice prodavače ve službách kohokoliv jiného, kromě zdejších redemptoristů. Poměr mužů a žen provozujících takto svou živnost byl i tady relativně vyrovnaný.⁵⁶⁾

Pouťová bouda v bezprostřední blízkosti poutního kostela byla jevem, který v 19. století zdomácněl. Rozptylovala poutníky v jejich zbožném rozjímání už jenom svou prostou existencí. Přitom nemusela vynikat žádnou zvláštní okázalostí a už vůbec ne přepychem. To, co k ní přitahovalo, bylo místo, na kterém stála, a specifický sortiment zboží. Není úkolem této stati hodnotit jeho kvalitu. Pro nakupující poutníky byla rozhodující zvláštnost, byť ne nutně jedinečnost, a jednoznačná spojitost s navštíveným místem. Mnohdy šlo o drobnost, mnohdy o „krásnou zbytečnost“, bez které se všichni obejdou, ale pokud už ji koupí, pak se s ní a jejím příběhem loučí jenom těžko. Ani výrobci těchto věcí tu ve své drtivé většině nejsou zkoumáni. Bylo jich vždy podstatně víc než prodejců v pouťových boudách. Zůstávají tak ti, kdo prodávali, a ti, kdo to dovolili.

Každý prodejce pouťového zboží z boudy v poutním areálu musel mít nejenom úřední živnostenské oprávnění, ale také tichý či deklarovaný souhlas duchovních správců daného poutního místa. V obou uvedených případech redemptoristé už jenom prostým vlastnictvím pozemků, na kterých pouťové boudy stály, mohli jejich život ovlivňovat rozhodujícím způsobem. Ve Filipově, kde začínali prakticky od nuly, podstatně víc. V Králíkách, kde museli respektovat předcházející závazky, poněkud méně. Ovšem zase se snažili v rámci možností svůj vliv posilovat nejenom čistě právními prostředky, ale i neformálně například finanční podporou pro sebe vhodných osob a podobně. Na druhou stranu redemptoristé vždycky souhlasili s principem, podle kterého je třeba kolem poutních kostelů udržovat jak prodej devocionálií, modlitebních knížek, svatých obrázků a podobných věcí, tak i sortimentu odlehčenějšího, včetně oněch „dárků z poutí“, které se zbožným připomínkám mohly výrazně vzdálit. Jenom snad proti vysloveně politickým tématům se vymezovali jednoznačně

55) *Tamtéž.*

56) SOA Litoměřice, Redemptoristé Filipov, kart. č. 7, inv. č. 41, sign. XVIIA, Nro 5, 11.

a striktně. Nebylo to téměř jistě dáno jejich absolutní apolitičností, ale spíš praktickou kalkulací. Bylo velmi jednoduché porušit zákon jakýmkoliv politickým spisem či obrázkem a dostat se do problémů se státními úřady. A těch si redemptoristé uměli vyrobit sami dost na to, aby si o další říkali zprostředkovaně. Navíc platilo, že pouťová bouda má smysl pouze tehdy, pokud skutečně slouží poutníkům. Neudržovaná nebo dokonce zavřená byla na překážku.

Vlastníci, nájemci a prodavači v pouťových boudách tvořili poměrně pestrou směsici lidí různého společenského i ekonomického postavení. Na rozdíl od výrobců „pouťového“ zboží, kteří se dali v blízkých lokalitách počítat na procenta z celkového počtu obyvatel,⁵⁷⁾ jich bylo vždycky velmi málo. Bylo rozmařilostí, aby v jediné pouťové boudě prodávalo více lidí. Výjimku tvořila zvlášť exponovaná období hlavních poutí a výpomocí byl většinou někdo z domácnosti prodejce. Jinak jsou dvě prodávající osoby k dohledání jenom v boudách s největším obratem. Vlastníci či nájemci pouťových bud většinou nepatřili mezi zvlášť chudé. Pokud byl navíc provoz boudy navázán na výrobu zboží (což se dělo v méně případech, než by se na první pohled zdálo), pak se většinou jednalo o lidi solidně zabezpečené, mnohdy náležející ke střední třídě. Prodavači či prodavačky už nemuseli být zvlášť zámožní, ale vždycky to bylo zaměstnání, které uživilo zcela jistě samostatné osoby, v některých případech dokonce – pravděpodobně ne příliš bohatě – i rodinu. Každopádně na pevně postavená pouťová bouda znamenala stabilní práci, v pozdějším období dokonce už neomezenou jenom na poutní sezónu. Muži i ženy z pouťové boudy nestáli tak blízko okraje společnosti jako jejich občasní hauzírující konkurenti, jejichž volnost pohybu nebyla současníky vnímána jako pozitivní možnost, ale jako degradující nestabilita, dokonce trochu podezřelá.

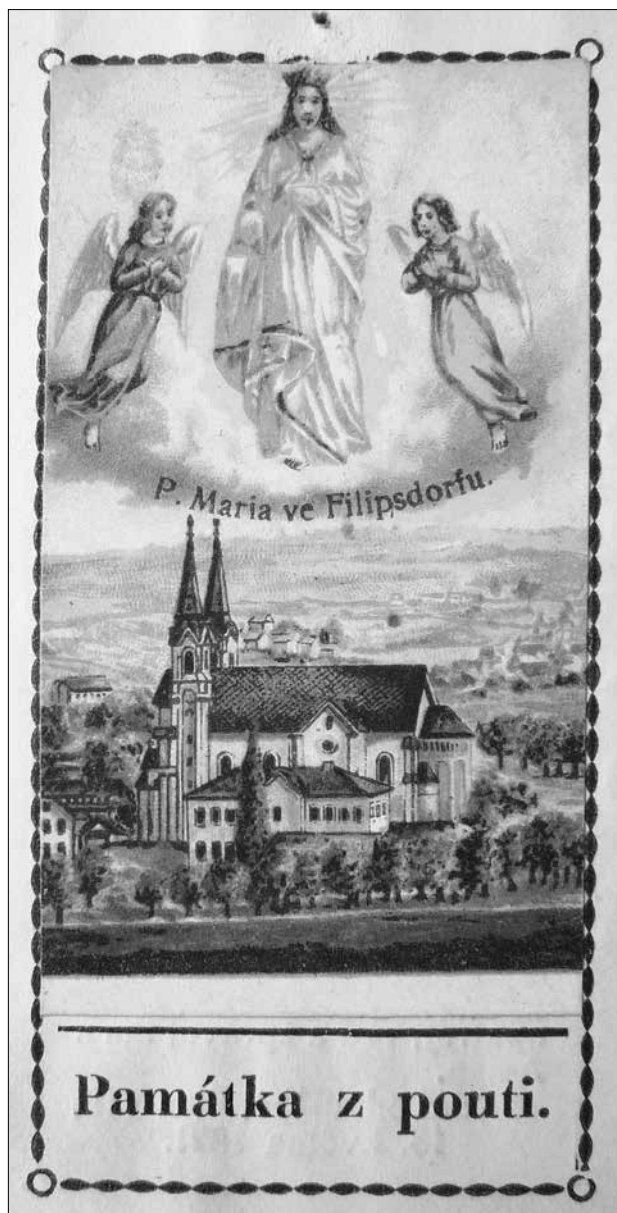
Tam, kde byla pouťová bouda předmětem vlastnictví, se dá zároveň prokázat, že tu stejně jako v každém jiném obchodě byli lidé úspěšní i ti, kterým se nedařilo. Za úpadek živnosti mohla konkurence, špatná volba sortimentu i nešikovnost v prodeji. Tak jako v jiných živnostech, i tady je zřejmé – přes krátkost sledovaného období, že druhá generace jedné rodiny se do stejné pouťové boudy nastěhovala jenom výjimečně. Nakupujícím to ovšem pravděpodobně bylo lhostejné. I když na Horu Matky Boží u Králík se

57) Výrobci a lidé obecně jakkoliv spojení s provozem poutního místa tvořili například v Dolní Hedčích 19% veškerého obyvatelstva a v podstatně větších průmyslových Králíkách to bylo 9%. Podrobněji k tomu M. MACKOVÁ, *Králíky kolem roku 1900*, s. 141–170, tam zvlášť s. 162–163.

především v době kolem přelomu 19. a 20. století vraceli celkem pravidelně poutníci ze stále stejných lokalit a lze předpokládat, že to byli i většinou ti samí lidé, prodavač v boudě nebyl zcela jistě ten, se kterým by se po roce opět přivítali. Dá se předpokládat, že vůči poutníkům při jejich každoročních počtech, byli prakticky anonymními. Ovšem v kontextu místa a společnosti kolem poutního místa tomu bylo přesně naopak. Bylo jich tak málo, že jejich význam stoupal i v případě, že nebyli zvlášť úspěšní, resp. že šlo jenom o ne příliš štědře placené prodavače.⁵⁸⁾

Pouťová bouda a lidé kolem ní se stali v průběhu 19. století nejenom nedílnou součástí pouťového areálu a v přeneseném smyslu i součástí „poutí“ jako takové. Tyto elementy se zároveň staly pevnou součástí socio-profesní a společenské struktury měst a vesnic, kde poutní místa ležela.

58) Konkrétní výši příjmů námezdních prodavačů v pouťových boudách se ovšem nepodařilo nikde doložit. Jde tedy pouze o hypotézu vycházející například z toho, kde takové osoby bydlely, zda si muži v této profesi mohli dovolit založit rodinu nebo to, že si nikdy nemohli dovolit pouťovou boudu zakoupit, resp. v jednom průkazném případě si dotyčný musel vypůjčit od redemptoristů sumu rovnající se zhruba třem čtvrtinám ročního příjmu nejnižšího státního úředníka.

Dárek z pouti do Filipova, česká verze, s. d., archiv autorky.

Johanna Hof
N. P. 145

Kreuzgang

Amensacker -
Kanzelle.

Kreuzgang 770

Kreuzgang 698

abzugeben.

Rechnungsfront.

17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.
Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl
Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl
Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl

17.	18.	19.	20.	21.	22.	23.	24.	25.	26.	27.	28.	29.	30.	31.	32.
Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl
Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl
Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl	Joseph Friedl

Rozmístění pouťových bud kolem kostela na Hoře Matky Boží u Králík 1885–1918.
SOA Zámorsk, Redemptoristé Králíky, kn. č. 9.

DIE WALLFAHRTSBUDE UND LEUTE UM SIE HERUM (AM BEISPIEL DES MUTTERGOTTESBERGS BEI GRULICH UND PHILIPPSDORF)

Obwohl das 19. Jahrhundert in der Habsburger Monarchie zuerst keine günstige Zeit für Wallfahrten war, brachte es später doch ganz neue Impulse. Zu den wiederbelebten alten Wallfahrtsorten nahmen die neuen zu. Gleich blieb auch das Bedürfnis der Wallfahrer, etwas nach Hause zum Andenken mitzubringen. Auch den weniger wohlhabenden Wallfahrern standen immer mehr billige Gegenstände zur Verfügung, die die Erinnerung an ihr frommes Wandern materialisierten. Diese Gelegenheit ergriff v.a. die örtliche Bevölkerung, die die Erzeugung solcher Sachen entwickelte. Das trug in manchen Wallfahrtsorten auch zum Erhalten der sozialen Stabilität bei. So ein Wallfahrtsgegenstand musste irgendwo gekauft werden. Im 19. Jahrhundert war es möglich, die Wallfahrtsstände oder -buden um jeder Kirche herum zu finden. Zum Hausiererverkauf reichte ein übertragbares Vordach – ein Verkaufsstand – zu haben. Die Wallfahrtsbude wurde im Gegenteil auf die Dauer gebaut und musste nach der Gewerbeordnung betrieben werden. Zu so einer Bude gehörte ein Verkäufer oder eine Verkäuferin der Wallfahrtswaren. Es werden die Wallfahrtsorte in der Verwaltung des Ordens der Redemptoristen in Böhmen untersucht: Muttergottesberg bei Grulich und Philippsdorf. Am Anfang des 20. Jahrhunderts besuchten etwa 60 000 Wallfahrer den erstgenannten Ort im Laufe einer Wallfahrtsaison, der zweite Ort wurde ungefähr von 20 000 Personen besucht.

Die Tradition des Verkaufs in Wallfahrtsbuden auf dem Muttergottesberg bei Grulich gründeten die Serviten. Die Redemptoristen übernahmen auf ihren Grundstücken insgesamt 48 Wallfahrtsbuden. Jede von ihnen gehörte jedoch einem Besitzer. Erst allmählich ist es gelungen, einige Wallfahrtsbuden abzukaufen. Zu derselben Zeit befanden sich 28 fest platzierte Wallfahrtsbuden in Philippsdorf. Ihre Betreiber vermieteten sie von den Redemptoristen immer für ein Jahr. Die Verkäufer in Wallfahrtsbuden waren nur selten zugleich auch Erzeuger der verkauften Waren. Ihre Stellung war aber stabiler und sie waren angesehener als Hausierer. Manche von ihnen waren ökonomisch gut gesichert. In dieser Unternehmung wurden sowohl Männer als auch Frauen gleichmäßig vertreten. Die Wallfahrtsbude und die Leute um sie herum gehörten im Laufe des 19. Jahrhunderts unteilbar zu jedem Wallfahrtsareal und im übertragenen Sinne zur Wallfahrt selbst. Zugleich wurden sie zum festen Bestandteil der sozioprofessionellen und gesellschaftlichen Struktur der Ortschaften, in denen sich die Wallfahrtsorte befanden.